10. दौवारिकस्य सेवानिष्ठा

[રાજસ્થાનમાં જન્મેલા પરંતુ વિદ્યાભ્યાસ માટે વારાણસીમાં ગયેલા અને ત્યાં જ કાયમી રીતે વસી ગયેલા પં. અંબિકાદત્ત વ્યાસનું આધુનિક સંસ્કૃત સાહિત્યકારોમાં વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તેઓ પોતાના આધુનિક ઉપન્યાસ **शिवराजविजय** નામની કૃતિથી જાણીતા બન્યા છે. સંસ્કૃતમાં રચાયેલી આ નવલકથા પ્રકારની કૃતિની શૈલી સરસ છતાં ગંભીર છે. તેનો કથાપ્રવાહ સતત વહેતો રહીને પાઠકને સાદ્યન્ત જકડી રાખે છે.

આ કૃતિમાં છત્રપતિ શિવાજી મહારાજે કરેલાં અનેક સાહસિક પરાક્રમોની કથા છે. આમાં સમયાન્તરે એમણે મેળવેલા વિવિધ વિજયોની ગાથા પણ વણી લેવામાં આવી છે. શિવાજીએ મેળવેલા આ બધા વિજયોની પાછળ અનેક પરિબળો કાર્યરત હતાં. ખાસ તો એમનો નાનામાં નાનો સેવક પણ પ્રામાણિક, નિષ્ઠાવાન અને સ્વામીભક્ત હતો. આ વાતનું સમર્થન પ્રસ્તુત અંશ કરે છે. એક સામાન્ય ફરજ બજાવતો દ્વારરક્ષક કોઈ પણ લોભ, લાલચ કે પ્રલોભનથી પર રહીને પોતાના સ્વામીને વફાદાર રહે છે. આ દ્વારરક્ષક આજે પણ પ્રામાણિકતાનો આદર્શ પૂરો પાડી રહ્યો છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં સેવાભાવના સાથે પ્રામાણિકતાનાં મૂલ્યોનું સિંચન થાય, તે આ પાઠનો ઉદ્દેશ છે. પાઠમાં વપરાયેલાં ક્રિયાપદોનો આધાર લઈને કર્તૃપદની સાથે વર્તમાનકાળનાં ક્રિયાપદોનો સમન્વય સાધતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની પુરુષ-વ્યવસ્થાનો પણ અહીં અભ્યાસ કરવાનો છે.]

(एकदा दौवारिकः भव्यमूर्तिं संन्यासिनम् अपश्यत् । ततः तयोः एवं वार्तालापः अभवत् ।)

संन्यासी : कथं अस्मान् संन्यासिनः अपि तिरस्करोषि ।

दौवारिकः : भगवन् प्रणमामि । परन्तु स्वकीयं परिचयम् अदत्वा न कश्चित् प्रवेष्टुम् अर्हति ।

संन्यासी : सत्यम् । क्षान्तः अयं ते अपराधः । किन्तु अद्य प्रभृति त्वं संन्यासिनः पण्डितान् ब्रह्मचारिणः स्त्रियः बालाः च न अवरोद्धुं शक्नोषि ।

दौवारिकः : संन्यासिन् बहूक्तम् । विरम । वयं दौवारिकाः ब्रह्मणः अपि आज्ञां न प्रतीक्षामहे ।

संन्यासी : साधु । मार्गम् आदेशय । महाराजनिकटे गन्तुम् इच्छामि ।

दौवारिकः : न शक्यम् । प्रभाते महाराजस्य सन्ध्योपासनकाले प्रवेशं कर्तुम् अर्हसि । न तु रात्रौ ।

संन्यासी : किम् कोऽपि रात्रौ न प्रविशति ।

दौवारिकः : आहूतान् परिचितान् च परित्यज्य न कोऽपि । विशेषस्तु भवादृशाः ये खलु तुम्बीधारकाः द्वारात् द्वारं भ्रमन्ति ।

संन्यासी : (स्वगतम्) सर्वथा सुयोग्यः अयं दौवारिकः । पुनः इमं परीक्षितुं प्रयतिष्ये । (प्रकाशम्) दौवारिक, अत्र आगच्छ । किमपि कथयितुम् इच्छामि ।

दौवारिकः : (उपसृत्य) कथयतु भवान् ।

संन्यासी : त्वं तु दौवारिकः असि । कदापि धनिकः न भविष्यसि । वनेषु कन्दरासु च वयं विचरामः । सर्वं रसायनतत्त्वं जानीमः ।

दौवारिकः : भवतु नाम । अग्रे अग्रे ।

संन्यासी : यदि मम प्रवेशं त्वं न अवरोधयसि तर्हि तुभ्यं यथेष्टं रसायनं दास्यामि । तेन पञ्चाशत्–तुलापरिमितं ताम्रं सुवर्णं भविष्यति ।

दौवारिकः : आः कपटिन्, विश्वासघातम्

उपदिशसि ? न वयं तादृशाः । कथय कः त्वम् । कुतः आगच्छसि । अहं त्वां कस्यचित् गुप्तचरं मन्ये । दुर्गाध्यक्षं निवेद्य त्वां दण्डयिष्यामि । सः त्वां विज्ञाय यथोचितं करिष्यति ।

संन्यासी : परित्यज परित्यज । नाहं पुनः आगमिष्यामि । नैवं पुनः कथयिष्यामि ।

(दौवारिकः तत् विगण्य तं हस्तेन गृहीत्वा नयति ।)

संन्यासी : (प्रबलप्रकाशदीपस्य समीपे) दौवारिक, अपि जानासि माम् ।

दौवारिकः : (निपुणं निरीक्ष्य) अये आर्यः खलु भवान् । आर्य, क्षन्तुम् अर्हति माम् ।

संन्यासी : (तस्य पृष्ठे हस्तं विन्यस्य) दौवारिक मया ते परीक्षा कृता । त्वं योग्यस्थाने नियुक्तः असि । उत्कोचाय अलोलुपाः त्वादृशाः प्रभूणां पुरस्कारभाजनं भवन्ति । अहं तव प्रामाणिकतां प्रभुसन्निधौ कथयिष्ये । कुत्र वर्तते श्रीमान् । किम् अनुतिष्ठति सम्प्रति सः ।

ટિપ્પણી

નામ (પુંલ્લિંગ) : दौवारिकः દ્વારપાળ **कन्दरः** ગુફા **गुप्तचरः** જાસૂસ **दुर्गः** કિલ્લો **उत्कोचः** લાંચ, રુશ્વત **वार्तालापः** વાતચીત, સંવાદ

(સ્ત્રીલિંગ) : तुम्बी તુંબડી (સંન્યાસીઓ આ તુંબડીને પોતાની સાથે રાખે છે અને તેને પાત્રના રૂપમાં વાપરે છે.) **वञ्चना** છેતરપિંડી **तुला** તોલો, એક માપ, અમુક વજન **सन्निधिः** નિકટતા

(નપુંસકલિંગ) : परिचयपत्रम् ઓળખપત્ર **ताम्रम्** તાંબું **पृष्ठम्** પીઠ **भाजनम्** પાત્ર, લાયક.

વિશેષણ : आहूत બોલાવેલું **पञ्चाशत्** પચાસ **परिमित** મર્યાદિત **त्वादृश** તેના જેવું

અવ્યય : प्रभृति થી લઈને, વગેરે **सर्वथा** બધી રીતે **कुतः** ક્યાંથી.

સમાસ : महाराजनिकटे (महाराजस्य निकटे महाराजनिकटे । षष्ठी तत्पुरुष) । सन्ध्योपासनकाले (सन्ध्याः उपासनम् – सन्ध्योपासनम् । षष्ठी तत्पुरुष । सन्ध्योपासनायाः कालः सन्ध्योपासनाकालः, तस्मिन् । षष्ठी तत्पुरुष) तुलापरिमितम् (तुलया परिमितम् तुलापरिमितम् । तृतीया तत्पुरुष) दुर्गाध्यक्षम् (दुर्गस्य अध्यक्षः दुर्गाध्यक्षः, तम् । षष्ठी तत्पुरुष) । पुरस्कारभाजनम् (पुरस्कारस्य भाजनम् पुरष्कारभाजनम् । षष्ठी तत्पुरुष) प्रभुसन्निधौ (प्रभोः सन्निधिः प्रभुसन्निधिः, तस्याम् । षष्ठी तत्पुरुष) ।

ક્રિયાપદ : પ્રથમ ગણ : (પરસ્મૈપદ) **प्र + नम्** (**प्रणमति**) પ્રણામ કરવા **वि + रम्** (**विरमति**) રોકાવું, અટકવું **वि + चर्** (**विचरति**) ફરવું, વિચરણ કરવું

(આત્મનેપદ) **प्रति + ईक्ष्** (प्रतीक्षते) પ્રતીક્ષા કરવી, રાહ જોવી **परि + ईक्ष्** (परीक्षते) પરીક્ષા કરવી, કસોટી કરવી.

વિશેષ

(1) શબ્દાર્થ : भव्यमूर्तिम् ભવ્ય આકારવાળાને **संन्यासिनः** સંન્યાસીઓને **क्षान्तः अयं ते अपराधः** આ તારો અપરાધ માફ કર્યો **ब्रह्मचारिणः** બ્રહ્મચારીઓને **प्रतिरोधनीयाः** રોકવા જોઈએ **ब्रह्मणः** બ્રહ્માની **उक्तम्** કહ્યું. **विहाय** છોડીને (અહીં, સિવાય) **आदेशय** જણાવ. **विशेषतः** ખાસ કરીને **भवादृशाः** આપના જેવા **तुम्बीधारिणः** તુંબડીને ધારણ કરનારાઓ **प्रकाशम्** મોટેથી (બધા સાંભળે એવી ઉક્તિ બોલવાની સૂચના માટેનો શબ્દ) **उपसृत्य** નજીક જઈને **जानीमः** અમે જાણીએ છીએ. **भवतु** હોઈ શકે. ભલે. **पञ्चाशत्-तुला-परिमितम्** પચાસ તોલા જેટલું **शिक्षयसि** તું શીખવે છે ? **विज्ञाय** ઓળખીને, જાણીને **विगण्य** અવગણના કરીને **गृहीत्वा** પકડીને **प्रबलप्रकाशदीपस्य** પુષ્કળ અજવાળાવાળા દીવાની **विन्यस्य** મૂકીને **नियुक्तः** નિયુક્તિ પામેલો, નીમાયેલો **कथय** તું કહે. બોલ.

(2) સંધિ : कोऽपि (कः अपि) । विशेषस्तु (विशेषः तु) ।

સ્વાધ્યાય

1. अधोलिखितेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) दौवारिकाः कस्य आज्ञाम् अपि न प्रतीक्षन्ते ? ◯

(क) संन्यासिनः (ख) ब्रह्मणः (ग) सेनापतेः (घ) नृपतेः

(2) दौवारिकः कम् अपश्यत् ? ◯

(क) संन्यासिनम् (ख) गुप्तचरम् (ग) नृपम् (घ) मन्यते

(3) अहं त्वां गुप्तचरं .... । ◯

(क) मन्ये (ख) मन्यन्ते (ग) मन्यसे (घ) दुर्गाध्यक्षम्

(4) त्वं कदापि धनिकः न .... । ◯

(क) भविष्यसि (ख) भविष्यथ (ग) भविष्यति (घ) भविष्यन्ति

(5) 'क्षन्तुम् अर्हति माम्' इति कः वदति ? ◯

(क) दौवारिकः (ख) संन्यासी (ग) गुप्तचरः (घ) दुर्गाध्यक्षः

2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकवाक्येन संस्कृतभाषया उत्तरं लिखत ।

(1) संन्यासी कुत्र गन्तुम् इच्छति ?

(2) कीदृशाः जनाः प्रभूणां पुरस्कारभाजनानि भवन्ति ?

(3) द्वारात् द्वारं के भ्रमन्ति ?

(4) दौवारिकेन कः दृष्टः ?

(5) संन्यासी कस्य प्रामाणिकतां कथयिष्यति ?

3. निम्नलिखितानां कृदन्तानां प्रत्ययनिर्देशपूर्वकं प्रकारं लिखत ।

(1) क्षन्तुम् ....

(2) गन्तुम् ....

(3) उपसृत्य ....

(4) परित्यज्य ....

4. अधस्तनानि वाक्यानि ह्यस्तनभूतकाले (लङ्लकारे) परिवर्तयत ।

(1) त्वं धनिकः भवसि ।

(2) वयं वनेषु वसामः ।

(3) कः अपि रात्रौ न प्रविशति ।

(4) अहं त्वां गुप्तचरं मन्ये ।

5. रेखाङ्कितपदानां समासप्रकारं लिखत ।

(1) दौवारिकस्य <u>सेवानिष्ठा</u> उत्तमा आसीत् ।

(2) <u>दुर्गाध्यक्षः</u> निर्णयं करिष्यति ।

(3) संन्यासीनः <u>महाराजनिकटे</u> गन्तुम् इच्छति ।

(4) प्रामाणिकजनाः <u>पुरस्कारभाजनां</u> भवन्ति ।

6. उदाहरणानुसारं शब्दरूपाणां परिचयं कारयत ।

उदाहरणम् : पण्डिताः (पण्डित, अकारान्तः, पुल्लिङ्गम्, प्रथमा-बहुवचनम्)

शब्दरूपम्

(1) कन्दरेषु ....

(2) गुप्तचरम् ....

(3) उत्कोचाय ....

(4) दौवारिकेन ....

7. सूचनानुसारं धातुरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत ।

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1)	....	शिक्षयथः	....
(2)	कथयिष्यामि	....	....
(3)	....	....	प्रतीक्षामहे
(4)	अभवत्	....	....
(5)	....	अयच्छताम्	....

8. प्रदत्तान् शब्दान् प्रयुज्य वाक्यानि रचयत ।

(1) વિદ્યાર્થીઓ ગુરુને પ્રણામ કરે છે.
छात्र, गुरु, प्र+नम्

(2) માળી ફૂલોની માળા બનાવે છે.
मालाकार, पुष्पमाला, रच्

(3) ગણેશ પેનથી લખે છે.
गणेश, कलम (लेखनी), लिख्

(4) પુષ્પો બાગમાં (સવારમાં) ખીલે છે.
कुसुम, उद्यान (प्रभात), वि+कस्

(5) દ્વારપાળ રાજમહેલમાં પ્રવેશે છે.
दौवारिक, राजप्रासाद, प्र+विश्

9. निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि त्रीभिः चतुर्भिः वा वाक्यैः मातृभाषया लिखत ।

(1) સંન્યાસી કોને-કોને રોકવાની ના પાડે છે ?

(2) રાત્રે મહારાજને મળવા કોણ-કોણ જઈ શકે છે ?

(3) પ્રવેશ માટે સંન્યાસી દ્વારપાળને કઈ લાલચ આપે છે ?

(4) દ્વારપાળની પ્રામાણિકતા વિષે ટૂંક નોંધ લખો.

પ્રવૃત્તિઓ

- પાઠના સંવાદની સાભિનય પ્રસ્તુતિ કરો.
- સેવાનિષ્ઠા તથા પ્રામાણિકતા દર્શાવતા અન્ય પ્રસંગોનું તમારા શબ્દોમાં વર્ણન કરો.
- તમારાં દૈનિક કાર્યો પ્રત્યેની તમારી પ્રામાણિકતા અને નિષ્ઠાના સંદર્ભમાં રોજનીશી લખો.

•